

ELTE Germanisztikai Intézet

Hornyákné Huber Ágnes

**Fiatal magyarországi németek
nyelvhasználata és azonosságtudata**

c. disszertációjának tézisei

Budapest, 2010

1. A dolgozat tárgya, célkitűzései és fő kérdésselvetései

A disszertáció célja 1970 és 1991 között született magyarországi német ill. német származású magyar fiatalok nyelvhasználatának, nyelvi attitűdjeinek, etnikai és nemzeti azonosságtudatának vizsgálata, valamint a kutatási eredmények bemutatása, azon tényezők kiemelésével, amelyek hozzájárulhatnak a magyarországi német kisebbség fennmaradásához.

A dolgozat központi kérdésselvetései a következők:

- Mit jelent ma a vizsgált célcsoport számára magyarországi németnek lenni?
- Melyek azok a hagyományos etnikai jegyek, amelyek napjainkban is rendelkeznek identitásképző funkcióval?
- Hogyan ill. mely modern identitásmeghatározó jegyek segítségével helyettesíthetők a népcsoport globalizált világunkban elavulttá vált hagyományos értékei?
- Melyek azok a motiváló erők, amelyek arra késztetnek fiatalokat, hogy magyarországi németnek vallják magukat?
- Mi jellemzi a magyarországi németek nemzeti identitását?
- Milyen szerepet játszanak a magyarországi németek nemzeti identitásának alakulásában az eredeti származási helyek ill. a német nyelvű országok?
- Fennmaradhat-e a német kisebbség eredeti anyanyelve nélkül?
- Átveheti-e az eredeti anyanyelv szerepét, azaz a helyi német nyelvjárások identitásképző funkcióját egy „helyettes nyelv“ (konkrétan a német standard nyelvváltozat)? Számításba vehető-e hosszabb távon a többnyire intézményes keretek között elsajátított német nyelv identitásképző tényezőként és – az utódoknak továbbadva – anyanyelvként?

A dolgozat alapját képező kutatás eredményeként a szerző jövőbe mutató tendenciákat kíván felmutatni, a jelenre irányuló kérdésselvetéseken keresztül: A vizsgálat középpontjában tehát a szinkrón dimenzió áll, és a szerző a magyarországi németek jelenének és (ettől nem elválaszthatóan) közelmúltjának feltérképezésén keresztül igyekszik előrevetíteni egy valószínűsíthető fejlődési útvonalat.

2. Elméleti modellek, koncepciók és a kutatás alapfogalmai

Az identitásra és nyelvhasználatra vonatkozó szakirodalmat, koncepciókat és definíciós megoldásokat tekintve széleskörű, gazdag és színes elméleti kínálatból lehet válogatni. Mindazonáltal közel sem könnyű és egyértelmű a szelekció, amennyiben konkrét, jelen esetben meglehetősen heterogén célcsoportra vonatkoztatva keresünk alkalmas elméleti keretet és háttérmodelleket. Problémák elsősorban az olyan szociológiai, szociolingvisztikai kulcsfogalmak egyértelmű meghatározásánál ill. jól körülhatárolt értelmezésénél jelentkeznek, mint a *nyelvsziget*, *identitás*, *etnicitás*, *anyanyelv* és *kétnyelvűség* – amelyek jelen dolgozat alappilléreit képezik. Az alábbiakban röviden vázoljuk a kutatásban alkalmazott alapfogalmakkal kapcsolatos megfontolásokat és döntéseket.

Nyelvsziget-koncepció:

Minden tudományos dolgozat kardinális kérdése, hogy miként definiálható a kutatás tárgya, ezúttal tehát az, hogy milyen „egységről“ beszélhetünk a német származású magyar fiatalok heterogén csoportjának esetében. Szakmai körökben számos kritika éri a *nyelvsziget* fogalom aktuális

létfogosultságát, ennek ellenére a célcsoportra vonatkoztatva (megfelelő módosításokkal és áthangolással, azaz szélesebb kultúr-, származási- ill. identitás-szívet értelemben) az adott vizsgálati kontextusban használhatónak és érvényesnek találtuk. Ennek két fő oka és indoka az, hogy egyfelől a magyarországi németeknél az előrehaladott nyelvcsere-folyamat ellenére is megmaradt egyfajta kulturális azonosság- ill. másságtudat; másfelől a nyelvsziget koncepció olyan jelentős horderejű adottságot is implicál, amely megkülönbözteti a magyarországi németeket a szűkebb értelemben vett nyelvi kisebbségektől. Itt arról van szó, hogy létezik egy anyaország és egy olyan standard nyelvváltozat, amely a nyelvsziget beszélői számára fontos szerepet játszik ill. játszhat. Ez konkrétan azt jelenti, hogy a nyelvsziget dialektusaitól eltérően írásos formában is rendelkezésre álló standard nyelv segítségével olyan potenciális nyelvi és kulturális fejlődési utak nyílnak meg, amelyek a népcsoport fennmaradásának lehetőségeit is erősíthetik.

Etnikai identitás:

Etnikai csoportok megkülönböztetéséhez ill. azonosításához számos jellegzetesség együttes jelenléte szükséges. A dolgozatban a származástudat, mint legalapvetőbb etnikai jegy mellett az alábbi szociokulturális elemeket vizsgáljuk: *anyanyelv, nyelvhasználat, hagyományok, ünnepek, folklór, közösségi élet, a mindennapi élet szokásai, erkölcsi és viselkedési normák, értékrend, közös attitűdök és jellemvonások.*

Nemzeti identitás:

Ismert és érthető folyamat, hogy történelmi kisebbségeknél, amelyek hosszú évszázadokon keresztül egy többségi államban, a sajátjuktól eltérő etnikai-kulturális közegben élnek, kialakul egyfajta odatartozás-érzés ill. kettős vagy hibrid identitás. A nemzeti azonosságtudatot a dolgozatban abból a szempontból vizsgáljuk, hogy milyen kapcsolatban áll az etnikai identitással ill. hogy hosszabb távlatban a kettő közül melyik identitáskomponens kap prioritást. A vizsgálatban az alábbi nemzeti identitásjegyekre helyezük a hangsúlyt: *hazakép, többségi nyelv és szokások, nemzeti ünnepek, részvétel a többségi társadalom mindennapjaiban, közös problémák és örömök, közvélemény, szimpátiák, antipátiák.* A magyar nemzeti identitásjegyek mellett áttekintjük a megkérdezettek német nyelvű országokról, első sorban Németországról és Ausztriáról ill. német és osztrák emberekről alkotott véleményét és róluk szerzett tapasztalatait.

Nyelvhasználat:

A magyarországi németek nyelvhasználati rendszerében (egyéb potenciálisan meglévő nyelvváltozatoktól és különböző kevert nyelvi formáktól eltekintve) három kommunikációs eszköz helyezkedik el, generációs és regionális különbségektől függő mértékben. A magyar nyelv – különösen a fiatalabb magyarországi németek számára – funkcionálisan kétségkívül a közösség első számú nyelvéné, a mindennapok természetes kommunikációs eszközévé vált. Vitathatatlan vezető pozíciója ellenére az allochton többségi nyelv mégsem játszhat etnikai identitásjelző szerepet a népcsoport számára. Mivel az autochton anyanyelvjárások tartós fennmaradási esélye néhány motivált beszélő(közösség) és egyesület igyekezete ellenére is bizonytalan, felmerül a kérdés, hogy a német standard nyelv a helyébe léphetne-e. A válasz többek között az alábbi tényezők függvénye: *az érintett beszélőközösség nyelvtudásának mértéke, a nyelvhasználat módja és a nyelvhasználat lehetősége, a beszélők nyelvi attitűdje és nyelvi tudatossága, az aktuális nyelvhasználati színterek rugalmassága és nem utolsósorban nyelvpolitikai intézkedések hatása.*

3. A dolgozat fő hipotézise

A dolgozat elsődleges hipotézise szerint: *a magyarországi német fiatalok – elsősorban azok, akik nagyobb mobilitást mutatnak, a magyar fővároshoz kötődnek és legalább középfokú iskolai végzettséggel rendelkeznek – a hagyományos identitásjegyeket kiegészítve (ill. azokat helyettesítve) és egyéni, kreatív technikákat alkalmazva etnikai identitásukat „patchwork“-szerűen képesek ki- és átalakítani, ezáltal új közösségi értékeket teremtenek, ugyanakkor önérvényesítési stratégiájukat szilárdítva erősítik a népcsoport fennmaradási képességét is.*

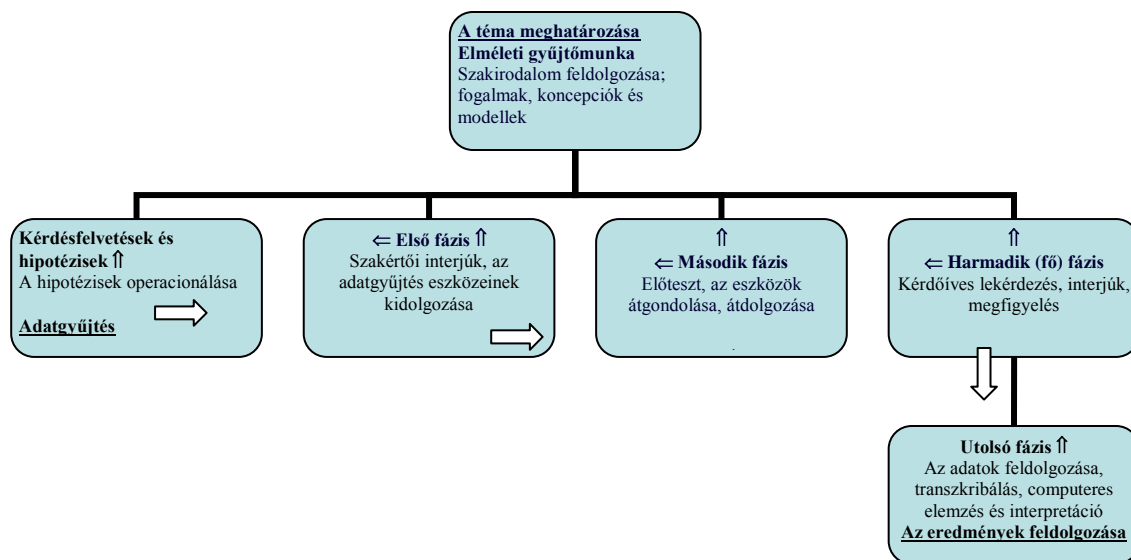
(Az alaptézisből kiindulva részhipotéziseket dolgoztunk ki az egyes kutatási témakörökre – ezeket az 5. pont alatt mutatjuk be.)

A fő hipotézis gyakorlatilag eldöntötte a változók kiválasztásának kérdését is. Ennek megfelelően az elsődleges változó szerepét a kutatásban *a magyarországi német ill. „sváb” identitás legmarkánsabb eleme, a német származás, valamint az életkor*, a másodlagos változó szerepét pedig *a fővároshoz való kötődés ill. térbeli mobilitás, valamint az iskolai végzettség* töltötte be.

4. Adatfelvétel: a minta és a vizsgálat módszerei

A disszertáció alapját képező empirikus kutatás keretében 18-39 éves korú magyarországi német fiatal felnőtteket vizsgáltunk, megfigyelés, kérdőíves lekérdezés és kvalitatív interjúk módszerével. Az adatgyűjtés 2006. nyarán kezdődött és 2009. májusában fejeződött be.

Az alábbi ábrán vázlatosan bemutatjuk a kutatási tervezetet ill. az egyes munkafázisokat:

A kutatási módszerek kiválasztásának fontos kritériuma volt az a célkitűzés, hogy az egyes résztémák vizsgálata megfelelő módon és a lehető legtöbb szempont figyelembe vételével valósuljon meg – ennek megfelelően több-módszeres kutatási tervezetet (design-t) alakítottunk ki. Mennyiségi szempontból a kérdőíves lekérdezés áll az adatgyűjtés középpontjában, ezt egészíti ki a megfigyelés és a kvalitatív interjú módszere.

A módszertani döntéssel, azaz a módszertani eszközök kombinált alkalmazásával együtt járt, hogy reprezentatív eredmények elérése helyett a mélyebb megismerés igénye került a középpontba: *kismintás adatfelvételtől ill. egyes esettanulmányokból kiindulva a vizsgált célcsoport viselkedésére és attitűdjeire vonatkozóan általánosítható vonásokat kívántunk feltárni ill. bemutatni.*

Az adatgyűjtés során összesen 282 személyt kerestünk meg. Közülük 224-en vettek részt a vizsgálatban. 179 adatközlő töltötte ki kérdőívünket, 12 interjúra került sor és az ELTE német nemzetiségi szakirányát végző két évfolyamon, 33 hallgatóra kiterjedően alkalmaztuk a megfigyelés módszerét. A hipotézisek mérlegeléséhez és az eredmények értékeléséhez összehasonlítási alapot kívántunk teremteni, ennek érdekében a célcsoport mellett olyan idősebb személyeket is bevontunk a vizsgálatba, akik az életkort leszámítva minden egyéb változónak megfeleltek.

5. A kutatás eredményei: a hipotézisek verifikálása ill. falszifikálása

Etnikai identitás

1. Feltételeztük, hogy a magyarországi német nyelvsziget ill. származási közösség fiatal tagjainál motiváló erőként főként érzelmi-nosztalgikus faktorok állnak nemzetiségi hovatartozásuk hátterében.

Az első hipotézist az eredmények egyértelműen alátámasztják. A megkérdezettek többsége, még az asszimilálódott családok leszármazottai is határozottan úgy nyilatkoztak, hogy emocionálisan megérinti őket az etnikai hagyományok ápolása és a német etnikummal kapcsolatos témákkal ill. családjuk történetével való foglalkozás. A magukat magyarországi németnek valló és az asszimilálódott fiatalok között tehát nem az affektív viszonyulásban, hanem a származáshoz fűződő értékfelfogásban és tudati vonatkozásokban mutatható ki eltérés.

2. Feltételeztük, hogy az etnikai hovatartozás már nem egy településre ill. szűkebb régióra összpontosul, sokkal inkább kapcsolható az adott személy számára fontos (nem helyhez kötött) csoportokhoz és/vagy a magyarországi németek származási közösségének egészéhez.

A második hipotézis csak részben verifikálható. Erős magyarországi német kötődési pontok ill. csoportok mind az otthoni jelentő településeken, mind pedig azokon kívül előfordulnak, azonban a személyes kapcsolatok intenzitását és mélységét tekintve – a mobilitási lehetőségek kihasználása és a gyakori ingázás ellenére – továbbra is dominál az otthoni környezet, a szülőfalu vagy szülőváros. A hipotézis második részével kapcsolatban az szűrhető le, hogy a megkérdezettek jelentős hányada a magyarországi németiséghez sorolja magát, ugyanakkor „nem vállalja fel” a nemzetiségi hovatartozást. Az eredményekből arra lehet következtetni, hogy a származási közösség az adatközlők azonosságtudatában a háttérbe szorul ill. virtuálissá válik. Az etnikai hovatartozást kevésbé egy nagyobb közösség részeként, inkább személyes-individuális, vagy családi, legfeljebb kisközösségi síkon élik meg.

3. Feltételeztük, hogy a hagyományos etnikai jegyek közül a származástudat rendelkezik prioritással, ezt követik a hagyományok (első sorban a tánc és a zene), amelyeket a közösség fiatal tagjai többnyire már átalakult, a mai körülményekhez idomuló formában ápolnak, továbbá – a neveltetés eredményeként – az értékrendszer és a mindennapi szokások.

Az eredmények megerősítik azt a feltételezést, amely szerint a származástudat elsődleges szerepet játszik az önmeghatározásban ill. az etnikai identitás kialakulásában. Függetlenül attól, hogy megtartották-e a magyarországi német-specifikus hagyományokat, a szülőktől, nagyszülőktől továbböröklődnek az eredeti etnikai értékrend elemei, az erkölcsi és viselkedési minták, a régi gyökerű otthoni-családi szokások és a sztereotípiák. A hagyományok ápolásában és megtartásában azonban kizárólag azok az adatközlők mutatkoznak erősen motiváltnak, akik az „anyatejjel szívták magukba”, tehát a családban kisgyermek koruktól közvetlenül megismerhették a mindennapokban továbbélő hagyományokat. A vizsgálatba vont fiatalok körében a néptánc és népzene a leggyakrabban említett élő sváb örökség, amelyek a hagyományápolás mellett egyúttal vonzó szabadidős ill. közösségi, társasági programot is jelentenek. Az asszimilálódott családokból származók megítélése szerint a hagyományos sváb kultúrelemek felett már eljárt az idő; az ő érdeklődésük a hagyományápolás helyett inkább a népcsoport vagy a család története és/vagy a német nyelvű kultúra „mai termékei” felé fordul. A hipotézis tehát csupán részben, a második és harmadik identitáselem (a hagyományápolás és a családi értékek, szokások) sorrendjének felcserélésével bizonyul verifikálhatónak.

4. Feltételeztük, hogy a fiatalok által elavultnak érzett és ítélt kommunikációs formákat és hagyományokat olyan szociális és kulturális kapcsolatrendszer váltja fel, mint pl. ifjúsági szervezetek, különféle szövetségek vagy internetes közösségek ill. virtuális fórumok.

A hipotézissel kapcsolatban kétségek merülnek fel. Nem kizárható ugyan, hogy a „csere-folyamat” zajlik, de a kutatás szerint még a keresési stádiumnál tart. Az eredmények arra utalnak ugyanis, hogy a vizsgálatba vont fiatalokra nem jellemző az aktív szerepvállalás a közösségi életben. Többségük csoportban való viselkedésére a visszahúzódás, háttérben maradás a jellemző. Nem említettek olyan kapcsolatokat, társaságokat és közösségeket, amelyek a szűkebb és tágabb otthoni környezet (személyes) kapcsolatrendszerével felvehetnék a versenyt. Kivételt csak az a néhány fiatal jelent, akik lelkes és aktív csoporttagként mutatják be magukat. Ők többnyire együttesek tagjai (elsősorban zenészek és táncosok) – ezek az együttesek, klubok ugyanakkor részben szintén baráti körökből alakultak, ahol a német származás nem tagsági előfeltétel, így esetükben (a hagyományos tánc és zene fontos szerepe ellenére is) laza, modern és multikulturális csoportokról beszélhetünk. További érdekes adalék, hogy az adatközlők nem említenek a levelezésen és beszélgetésen (ímél és cset) túlmutató internetkapcsolatokat.

5. Feltételeztük, hogy az egyéneket etnikai „választásukban” is leginkább saját személyes érdekeik és szükségleteik kielégítése motiválja, nem csupán gazdasági-financiális, hanem emocionális értelemben is.

Az érzelmi motiváló tényezők fontos, a megkérdezettek jelentős hányada szerint elsődleges szerepet játszanak az etnikai identitás megtartásában ill. erősítésében. Gazdasági szempontok és érdekjelzések csupán a német standard nyelv ismeretével kapcsolatban merültek fel: a nyelvtanulásnál ill. a nyelvtudás javításánál hasznossági megfontolások (főként ösztöndíjak és munkalehetőségek megszerzése) állnak a háttérben. Az adatközlők arról számoltak be (és ez a hipotézist támasztja alá), hogy tapasztalataik szerint nem német származású egyének is szívesen kapcsolódnak magyarországi német közösségekhez ill. részt vesznek a nemzetiségi csoport életében. Az ő döntésük háttérben is (a kognitív elemek mellett) feltételezhető érzelmi faktorok. A megkérdezett fiatal magyarországi németek a sváb kultúra terjesztésének szándékával szívesen befogadnak, sőt részvételre bátorítanak nem német származásúakat is. Az ötödik hipotézist teljesen igazoltnak tekinthetjük, az érzelmi faktorokat azonban a kognitív, valamint gazdasági-financiális megfontolások elé kell sorolnunk.

Nemzeti identitás

6. Feltételeztük, hogy a magyarországi németek nemzeti identitásukat tekintve nem különböznek a többségi állam polgáraitól – etnikai identitásuk a magyarságtudatot kiegészítő, másodlagos kötődési kategória.

A hatodik hipotézist kizárólag az asszimilálódott családokban nevelkedett adatközlőkre vonatkozóan tekinthetjük igazoltnak: a magukat magyarnak valló megkérdezettek nemzeti identitásukat a német származástól függetlenül valóban elsődleges kötődési pontként nevezték meg. A magukat magyarországi németnek valló fiatalok nemzeti kötődésüket ugyanakkor etnikai identitásuk „kiegészítéseként” élik meg. A hipotézissel ellentétben náluk egyértelműen megelőzi az etnikai azonosságtudat a magyar nemzeti kötődést.

A nemzeti identitás kérdésével kapcsolatban meg kell említenünk azt a fontos tapasztalatot, hogy a téma az interjúkban mindig háttérbe szorult – az asszimilálódott adatközlők számára teljesen magától értetődő volt a kérdés (és a válasz), a magyarországi németek pedig mindig visszakanyarodtak az etnikai identitás sarokpontjához.

7. Feltételeztük, hogy az elterjedt tömegkommunikációs eszközöknek és a mobilitási, utazási lehetőségeknek köszönhetően az érzelmileg-kulturálisan-gazdaságilag motivált fiatal magyarországi németek szívesen nyitnak a német nyelvű országok felé, magyar nemzeti identitásukat azonban nem befolyásolják ezirányú szimpátiáik ill. külföldi tapasztalataik.

Az eredmények megerősítik a hetedik hipotézist. Az adatközlők jelentős hányada szívesen néz német nyelvű televíziós csatornákat, internet-oldalakat és szívesen látogat el német nyelvű országokba. Néhányan több évet is eltöltöttek Németországban vagy Ausztriában. Magyar nemzeti identitásukat (és/vagy magyarországi német etnikai kötődésüket) nem befolyásolták hosszabb-rövidebb utazásaik ill. külföldi tartózkodásuk – a megkérdezettek közül senki nem állította magáról, hogy németnek vagy osztráknak érezné magát.

A népcsoport vitalitása

8. Feltételeztük, hogy a magyarországi német kisebbség fennmaradhat eredeti anyanyelvjárásai nélkül, mivel a nyelvi identításelem elvesztése után keletkezett új más, megfelelő kulturális technikákkal és tartalmakkal kitölthető.

Az előfeltevést verifikáltnak tekinthetjük, mivel annak ellenére, hogy az adatközlők többsége – a bekövetkezett családi asszimiláció fokától függetlenül – fontos identításalakító szerepet tulajdonít a nyelvnek, nem helyezi azt a többi identitásjelző és identításalakító elem fölé. A megkérdezettek a nyelvjárásvesztést tényként ismerik el, és ebbe belenyugodni látszanak, ugyanakkor a magyarországi német etnikai identitást emiatt nem látják akadályozottnak ill. veszélyeztetettnek. Nyelvpótló kategóriaként olyan működőképes identításelemeket említenek, mint a közös múlt és származás, a családtörténet, a hagyományok, a közösségi élet, különféle szervezetek, valamint a minden részlelemet magába foglaló „magyarországi német életérzés”.

9. Feltételeztük, hogy a német standard nyelvváltozat jelenleg nem tudná átvenni a magyarországi német nyelvjárások identitásjelző szerepét.

A hipotézist megerősítették a kapott eredmények. A vizsgálatban résztvevők közül senki nem említette azt a lehetőséget, hogy a német standard bármilyen szerepet játszhatna a magyarországi német identitás megtartásában ill. erősítésében. A legtöbben iskolában tanult idegen nyelvként tekintenek az autochton standard nyelvváltozatra. Mindazonáltal alá kell húznunk, hogy a visszajelzések szerint a népcsoporton belül nagy presztízse van a német nyelvnek ill. nyelvismeretnek, és ez az értékelés hosszabb távon elősegítheti a „hochdeutsch” szerepének megerősödését ill. használati lehetőségeinek terjedését, valamint szükséges előfeltételként a nyelvtudás javulását.

Nyelvelsajátítás, nyelvtudás, nyelvhasználat

10. Feltételeztük, hogy a fiatal magyarországi németek jellemzően a magyart tekintik anyanyelvüknek.

Feltételezésünk helyesnek bizonyult, mivel a megkérdezettek túlnyomó többsége a magyart tanulta meg első nyelvként a családban és azt is tartja anyanyelvének. Ebben a körben a többségi nyelv egyértelműen átvette az autochton nyelvjárások eredeti funkcióját ill. státuszát.

11. Feltételeztük, hogy a fiatalok a nyelvjárást természetes beszédhelyzetekben, második nyelvként a családban, többnyire a nagyszülőktől ill. idősebb rokonoktól ismerhetik meg, míg a német standard nyelvet idegen nyelvként intézményes keretek között tanulhatják.

A feltevést az eredmények igazolták. A megkérdezettek többsége a német standard nyelvváltozatot szervezett oktatási keretek között, óvodában és/vagy iskolában tanulta. Kivételt képeznek azok az adatközlők, akik gyermekkorukat (részben) német nyelvterületen töltötték és így anyanyelvi környezetben sajátították el a német standard ill. egy standardközele nyelvváltozatot. Az eredmények – a korcsoportok összehasonlításának tükrében is – azt mutatják, hogy a magyarországi német nyelvjárást egyre ritkábban adják tovább a családban. Amennyiben mégis „öröklődik” az autochton dialektus, azt leggyakrabban a nagyszülőktől „veszi át” a gyermek.

12. Feltételeztük, hogy a legidősebbek a magyarországi német nyelvjárást anyanyelvi szinten beszélik, a középkorúak és a fiatalok viszont kevésbé vagy egyáltalán nem ismerik, ugyanakkor az életkori skála alsó tartományában elhelyezkedők egyre jobb német standard nyelvtudással rendelkeznek.

Az előfeltevés nem ill. nem minden tekintetben állja meg a helyét. A német standard nyelvtudás szintjét illetően nem tapasztaltunk jelentős generációs különbségeket. Kompetencia-eltéréseket inkább a nyelvjárással kapcsolatosan regisztráltunk. E tekintetben meglepő módon nem csupán a legidősebb (1930 előtt született) beszélők javára mutatkoztak markáns szintbeli különbségek, hanem a középgenerációk (1930 és 1960 között született adatközlők) javára is. A fiataloknak egyre ritkábban adják tovább a nyelvjárásokat, ha mégis, ők csupán passzívan ill. receptíven használják a nyelvet. A mind mennyiségi, mind minőségi szempontból gyengébb nyelvjárási-kompetenciával szemben viszont a fiatalok egyre jobb idegennyelv-tudással rendelkeznek (ami első sorban az angol nyelv ismeretét jelenti).

13. Feltételeztük, hogy minden nyelvhasználati szintéren a magyar nyelv dominál.

Az anyanyelvre és nyelvtudásra vonatkozó eredmények ismeretében nem okozott meglepetést, hogy a magyar nyelv használatára vonatkozó hipotézis valóságnak bizonyult. A magyar államnyelv kétségkívül

átvette az elsődleges nyelv szerepét és a megkérdezettek túlnyomó többségénél mind a privát, mind a nyilvános színtereket uralja.

14. Feltételeztük, hogy a magyarországi németek a nyelvjárást kizárólag családi körben használják és a német standard nyelvváltozat a legritkább esetben jelenik meg természetes kommunikációs helyzetekben – a németet iskolában, munkahelyen vagy német anyanyelvűekkel adódó kommunikációs helyzetekben használják.

Ebben a formában a hipotézist csak részben tekinthetjük igazoltnak. A megkérdezettek valóban csupán a családban, főleg a nagyszülőkkel, másodsorban a szülőkkel használnak magyarországi német nyelvjárásokat (többnyire a magyarral együtt). A dialektus ugyanakkor alacsonyabb életkori szinteken egyre ritkábban jelenik meg a családi kommunikációban. A standard nyelvváltozatot az adatközlők az előfeltevésnek megfelelően többnyire az iskolában vagy a munkahelyen és német anyanyelvű személyekkel használják. A természetes beszédhelyzetekben leggyakrabban használt autochton nyelvek sorrendjében fiatal adatközlőinknél a német standard már megelőzi a nyelvjárásokat. Ennek alapján megállapíthatjuk, hogy a német nyelvváltozatok ritkán jelennek meg természetes beszédhelyzetekben, a standard viszont egyre nagyobb teret hódít a dialektusokkal szemben.

15. Feltételeztük, hogy a fiatal beszélők képesek felbecsülni a német standard „piaci értékét” és motiváltak abban, hogy magasabb szintű nyelvtudást érjenek el. A nyelvjárások területén ugyanakkor a szűk funkcionális használati lehetőségek csak a legritkább esetben motiválják a beszélőket jobb nyelvtudás elérésére.

Az adatközlők megerősítették a hipotézist. Csaknem kivétel nélkül minden megkérdezett előnyösnek ítélte a német standard ismeretét és igyekszik fejleszteni nyelvtudását. A nyelvjárást még azok a beszélők sem tartják funkcionálisan értékesnek, akik érzelmileg motiváltak ill. akik már ismerik a helyi sváb dialektust. A fiatalok a nyelvjárást – egyrészt a nehéz felnőttkori elsajátítás, másrészt a szűkös használati lehetőségek miatt – nem tartják sem elérhetőnek, sem gyakorlati-kommunikációs értelemben hasznosnak.

16. Feltételeztük, hogy a fiatalok az autochton nyelvváltozatokat nem adják tovább az utódoknak, mert a privát nyelvhasználati színtereken már a magyar nyelv az egyeduralkodó.

Az előfeltevés valósnak bizonyult. A családos megkérdezetteknél még a nyelvjárást ismerő fiatal szülők között, valamint gyermekeikkel is magyarul folyik a családi kommunikáció. A német nyelvet a legritkább esetben használják, ami azt jelenti, hogy az autochton nyelvváltozatok továbbadásának esélyei elenyészőek. A gyermektelen adatközlők sem tervezik, hogy a jövőben németül beszéljenek partnerükkel és/vagy gyermekükkel. Többen hangsúlyozták, hogy a magyar nyelv számukra a természetes kommunikációs eszköz és a németet (a nyelvtudás mértékétől függetlenül) mesterkéltnak és erőltetettnek éreznék intim-családi közegben.

Nyelvi attitűdök

17. Feltételeztük, hogy a magyarországi német nyelvsziget fiatal tagjai érzelmileg kötődnek a helyi dialektusokhoz, amennyiben egyáltalán kapcsolatba kerültek az eredeti anyanyelvváltozattal.

A hipotézist abból a szempontból megerősítik az eredmények, hogy csupán azok az adatközlők nyilatkoztak pozitívan a dialektusról, akik már kisgyermekkoruktól hallották, megismerték, vagy megtanulták a nyelvjárást. Náluk a magyar a funkcionálisan elsődleges nyelv, a „sváb” pedig az affektív értelemben vett primér nyelvváltozat, amely még a sokszor gyenge nyelvtudás és -értés ellenére is nosztalgikus hangulatot ébreszt bennük. Azok a megkérdezettek, akiknek gyermekkorukban nem volt lehetőségük megismerni a nyelvjárásokat, idegennek, érthetetlennek és tőlük távolállónak érzik a dialektusokat. Ez arra utal, hogy a német származás vagy az erős magyarországi német etnikai identitás távolról sem garantálja az autochton nyelvjárás pozitív megítélését.

18. Feltételeztük, hogy a magyarországi németek számára a német standard idegen nyelv, de az első számú idegen nyelv.

Az előfeltevést megerősítik a kapott eredmények. A vizsgálati személyek többsége számára a német standard nyelvváltozat idegen nyelv, de egy olyan idegen nyelv, amelyet az adatközlők családjának véleménye szerint feltétlenül meg kell tanulni. Ezt az indokolja, hogy a német nyelv, „idegensége” ellenére is a származást és az eredeti nyelvi identitást idézi fel, továbbá lehetőséget és eszközt nyújt a német kultúrkör és nyelvközösség eléréséhez. Pozitív érzelmi megnyilvánulások ennek ellenére sem érzékelhetők a megkérdezetteknél. A német nyelv számos adatközlőnél inkább ellenérzéseket vált ki, többnyire a negatív iskolai élményeknek „köszönhetően”. A megkérdezettek csupán azokban az esetekben számoltak be pozitív érzelmekről, és tekintették a német standardot sajátjuknak, ha azt német nyelvterületen, természetes körülmények között sajátították el, és kétnyelvűségük komponenseként tartják számon.

19. Feltételeztük, hogy a magyar nyelv a német népcsoport fiatal tagjai számára anyanyelv, és funkcionálisan elsődleges kommunikációs eszköz.

A nyelvi attitűdökre vonatkozó hipotézisek harmadik tétele is igaznak bizonyult. Az adatközlők a magyar nyelvet beszélik a legjobban, és azt használják a mindennapokban. Többségük a magyart jelölte meg anyanyelvének, tehát érzelmileg is a többségi nyelvet tartja magához közelállónak. Kivételt képez két csoport: a nyelvjárás-beszélők számára a magyar a legjobban ismert és funkcionálisan elsődleges nyelv, de a dialektus tölti be az anyanyelv, tehát az érzelmileg hozzájuk legközelebb álló nyelvváltozat szerepét, a kétnyelvű személyek esetében pedig a magyar a német standarddal egyenrangú nyelv.

6. Összefoglalás

Az etnikai identitásra vonatkozó vizsgálati eredmények összefoglalásaként megállapíthatjuk, hogy a népcsoporthoz ill. származási közösséghez tartozás érzését – a család asszimilációs fokától függetlenül – elsősorban érzelmi tényezők irányítják. A hovatartozást alapvetően a származástudat határozza meg, ugyanakkor az etnikai identitás kialakulásában fontos szerepet játszanak a család eredeti etnikai értékrendjének elemei, a közvetített erkölcsi és viselkedési normák, valamint a régi gyökerű szokások és sztereotípiák is. Ezekhez kapcsolódva egyéb tradicionális kulturális elemek is felmerülhetnek identitásközvetítő tényezőként – amelyeket a hagyományos népszokásokat megtartó családokban felnőtt fiatalok a mai életviszonyoknak és körülményeknek megfelelően gyakorolnak, ápolnak, továbbadnak, sőt a népcsoporton kívül is terjesztetni próbálnak. A szűkebb otthoni ill. lakókörnyezet, valamint a rokoni és baráti közösségek változatlanul tartják elsődleges identitásmeghatározó funkciójukat, feltételezésünkkel ellentétben nem szorították háttérbe őket a

modern társas és kommunikációs rendszerek, vagy informális és formális szociokulturális csoportok, mint pl. lokális vagy országos szervezetek, klubok, internetes fórumok.

A kutatásból az szűrhető le, hogy a nemzeti azonosságtudat csupán abban az esetben kap prioritást az etnikai kötődéssel szemben, ha az adatközlők asszimilálódott családban szocializálódtak és magyar identitásúnak vallják magukat. A magukat magyarországi németnek valló adatközlők számára az etnikai identitás az elsődleges kötődési pont, önmeghatározásukban a magyarságtudat másodlagos ill. kiegészítő szerepet tölt be. A nagyfokú mobilitás ill. a gyakori utazások és külföldi tartózkodások, valamint a német kultúrkör iránti nyitottság nem befolyásolja a magyar nemzeti identitás ill. a sváb etnikai azonosságtudat minőségét és intenzitását – a megkérdezettek közül senki nem tartja magát németnek vagy osztráknak.

A magyarországi németek nyelvhasználati szokásaira vonatkozóan a vizsgálat azt tárta fel, hogy a népcsoport nyelvi identitását jelző dialektusok elvesztése által keletkezett űrt képesek kitölteni egyéb működőképes kulturális identitáselemek, ugyanakkor autochton nyelvváltozat, konkrétan a német standard jelenleg ill. a közeljövőben biztosan nem lesz képes erre. A különféle családi és kisközösségi kezdeményezések ellenére a „hochdeutsch“ elterjedéséhez szükséges előfeltételek jelenleg sem egyéni, sem közösségi, sem intézményes szinten nem állnak rendelkezésre. Az allochton magyar államnyelvet a legtöbb megkérdezett első- és anyanyelvként, valamint funkcionális értelemben elsődleges nyelvként nevezte meg. Ami az – eredményeink tükrében csupán diakrón ill. származási értelemben vehető – autochton nyelvváltozatokat illeti, a nyelvjárásokat a fiatalok egyre ritkábban sajátítják el, tehát egyre csekélyebb annak az esélye, hogy továbbadhatják saját gyermekeiknek. A dialektus továbbadása ill. közvetítése többnyire a nagyszülőknek köszönhető, és a kialakult szokásoknak megfelelően az esetek többségében jellemzővé válik a passzív nyelvtudás ill. nyelvhasználat. Az egyre gyengülő nyelvjárás-kompetencia ellenére a népcsoport azon fiatal tagjai, akik megismerhették a család (német ágának) eredeti anyanyelvét, érzelmileg erősen kötődnek is ahhoz. A megkérdezettek körében (nyelvjárási attitűdjeiktől függetlenül) viszont általánosan vallott álláspont a dialektus visszafordíthatatlan elvesztése. A német standard nyelvet a fiatal magyarországi németek a dialektusoktól eltérően intézményes keretek között idegen nyelvként, vagy ritkább esetben német nyelvterületen sajátítják el. Tisztában vannak a nyelv „piaci értékével” és – még a gyakorinak nevezhető negatív iskolai élmények ellenére is – motiváltak maradnak német nyelvtudásuk javítására. A természetes beszédhelyzetekben leggyakrabban használt autochton nyelvek sorrendjében fiatal adatközlőinknél a német standard már megelőzi a nyelvjárásokat. A német standard nyelvtudás szintjét tekintve nem tapasztaltunk jelentős generációs különbségeket, az idegennyelv-tudást illetően viszont egyértelműen a fiatalok magasabb kompetenciáját mutattuk ki.

A dolgozat alaptézise az eredmények kiértékelését követően a következőképpen módosult:

A magyarországi német fiatalok – elsősorban azok, akik nagyobb mobilitást mutatnak, a magyar fővároshoz kötődnek és legalább középfokú iskolai végzettséggel rendelkeznek – származástudatuk és a gyakran említett „magyarországi német életérzés” által motiváltak érzik magukat arra, hogy a hagyományos identitásjegyeket rugalmasan kezelve, azokat kiegészítve (ill. helyettesítve), valamint egyéni, kreatív, és az aktuális körülményekhez illeszkedő technikákat alkalmazva etnikai identitásukat képesek ki- és átalakítani, ezáltal új közösségi értékeket teremtenek, ugyanakkor önérvényesítési stratégiájukat szilárdítva erősítik a népcsoport fennmaradási képességét is.

A disszertáció témájához kapcsolódó publikációk

- Die interethnischen Beziehungen der Ungarndeutschen im Spiegel des ethnischen Identitätsbewusstseins. — In: Manherz, Karl (Hg.): Beiträge zur Volkskunde der Ungarndeutschen 20. 2003. 82-122.
- Fejlődési tendenciák a magyarországi németek azonosságtudatában. — In: Jung Horti Judit (szerk.): Válogatás a magyarországi nemzetiségek néprajzi kötetéből 5. 2004. 43-74.
- Ungarndeutsche Dichtung und doppelte Identität. Deutsch-ungarisches Selbstbewusstsein in Gedichten der Nachkriegsepoche. — In: Manherz, Karl (Hg.): Beiträge zur Volkskunde der Ungarndeutschen 22. 2005. 129-151.
- Identität und Sprachgebrauch der Ungarndeutschen. — In: Boszák, Gizella (Hg.): Germanistik ohne Grenzen. I. Internationale Germanistentagung Großwardein/Oradea/Nagyvárad 15-17. Februar 2007. Klausenburg-Großwardein: Siebenbürgischer Museum-Verein/Partium Verlag 2007 (=Studien aus dem Bereich der Germanistik. Band 3). 121-131.
- Sprachbezogenes Wissen bei SchülerInnen in unseren Nationalitätengymnasien. Projektbericht. — In: Knipf-Komlósi, Elisabeth; Erb, Maria; Hock-Englender, Ibolya (Hgg.): Deutsch revival. Pädagogische Zeitschrift für das ungarndeutsche Bildungswesen. 4. Jahrgang, Heft 4. 2007. 103-106. (Társszerző: Csepela Odett).
- Bibliographie zur Geschichte, Sprache, Volkskultur und Literatur der Ungarndeutschen 1945-2007. Budapest: ELTE Germanistisches Institut 2008 (= Ungarndeutsches Archiv 10). (Társszerzők: B. Szabó Károly; Szabó Dezső).
- Junge Ungarndeutsche und ihr Verhältnis zur deutschen Sprache. — In: Lovász, Ágnes; Molnár, Krisztina (Hgg.): Studien zur Germanistik. Universität Pécs 2008 (= Studien zur Germanistik 9. Jg.). 22-31. (Társszerző: Csepela Odett).
- Theorie und Praxis der vergleichenden Untersuchung: Sprachgebrauch und Sprachbewusstheit bei Schülern in ungarndeutschen Nationalitätengymnasien. — In: Fekete-Csizmadia, Zsuzsanna; Lang, Elisabeth; Pólay, Veronika; Szatmári, Petra (Hgg.): Sprache–Kultur–Berührungen. Internationale Konferenz 8.-9. November 2007. Szombathely/Wien: Savaria University Press/Praesens Verlag (= Acta Germanistica Savariensia 10). 2009. 23-35. (Társszerző: Csepela Odett).
- Sprachgebrauch und Sprachbewusstheit bei Schülern in ungarndeutschen Nationalitätengymnasien. — In: Adamcová, Livia; Péteri, Attila (Hgg.): Aspekte der Fremdsprachenlinguistik in der Slowakei und in Ungarn. Budapest/Bratislava 2009. 77-86. (Társszerző: Csepela Odett).
- Methodische Einzelprobleme bei der Erforschung volkskundlicher Daten. — In: Manherz, Karl; Erb, Maria (Hgg.): Beiträge zur Volkskunde der Ungarndeutschen 24. 2009. 97-105.